

DÜNDEN BUGÜNE PAN-ARAPÇILIK VE ARAP BAHARI: YENİ BİR PAN-ARAP UYANIŞ MI?

Tuğçe Ersoy ÖZTÜRK*

Özet

Bu çalışmada Pan-Arapçılık ideolojisi incelenecektir. Bu bağlamda çalışmada ileri sürülen düşünce Nasır'ın savunuculuğunu üstlendiği Pan-Arap ideolojinin Arap dünyasında açık bir şekilde tarihi bir an, bir dönüm noktası teşkil etmiş olduğu yönündedir. Bu doğrultuda, 2011 yılından itibaren başlayan ve "Arap Baharı" olarak adlandırılan Arap dünyasındaki değişimin yeni bir Pan-Arap uyanış olup olmadığı irdelenecektir. FuadAjami'nin 1978 yılında Pan-Arapçılığın sonlandığı iddiasının aksine, Arap dünyasındaki değişimlerden ve taleplerden yola çıkarak Pan-Arap ideolojinin hala etkin olduğu iddia edilebilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pan-Arapçılık, Baas İdeolojisi, Arap Baharı, Tarihi Blok, Suskunluk Sarmalı Teorisi

PAN-ARABISM FROM PAST TO PRESENT AND ARAB SPRING: A NEW PAN-ARABISM?

Abstract

This study would examine Pan-Arabism ideology. Within this context, it is the contention of the study that, Pan-Arap ideolgy which Egyptian President Gamal Abdel Nasser stood for, marked saliently an historic moment, a turningpoint in the Arab World. Accordingly, this study would scrutinize whether the current uprisings in the Arab World, known as "Arap Spring" constitutes a new Pan-Arab awakening. Contrary to the claim of Fouad Ajami which contends that Pan-Aarbism is dead, thi sstudy would also seek to answer the question of Pan-Arabideology's being efficient today in the Arap World based upon the demands of change.

Keywords: Pan-Arabism, Baath Ideology, Arap Spring, Historic Bloc, Spiral of Silence Theory

*Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi
Akademik ORTA DOĞU, Cilt 7, Sayı 1, 2012

Giriş

Ortadoğu’da Osmanlı düzeninin sona ermesiyle başlayan süreçte Arap toplulukları farklı dönemlerde olmakla birlikte yıllar içinde ulus-devletler haline dönüşmüştür. Bu durum tartışmalı olmakla birlikte, uluslararası sistemin böyle bir düzeni dikte ettirdiği bir çağda üniter bir devlet yapısını sağlamak kaçınılmaz hedeflerden biri olmuştur. 19. ve 20. yüzyıllar Ortadoğu’nun milliyetçilik ve dolayısıyla ulus-devlet olma arzularının düşünsel ve siyasi boyutlarda ifade edildiği ve bu yönde çabaların sarf edildiği bir sahne olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma sürecinde Arap milliyetçiliği dönemin Arap elitleri arasında tartışılan ve öne sürülen ideoloji olmakla birlikte, I. Dünya Savaşı’nın sonunda Osmanlı düzeninin sona ermesi ile birlikte kavram yeniden tanımlanmıştır. Bu süreçte bölgede ulus-devlet oluşum süreçlerine şahit olunurken, II. Dünya Savaşı süreci ve sonrası Pan-Arap ideolojinin izlerinin sürüldüğü yıllar olmuştur.

Bu çalışmada Baas ideolojisi ve literatüre Nasırizm olarak geçmiş olan dönemin Mısır devlet başkanı Cemal Abdül-Nasır tarafından Mısır’ın dış politikası olarak lanse edilmiş olan Pan-Arapçılık ideolojisi incelenecektir. Bu bağlamda bu çalışma ileri sürmektedir ki, Nasır’ın savunuculuğunu üstlendiği Pan-Arap ideoloji Arap dünyasında açık bir şekilde tarihi bir an, bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu hipotez doğrultusunda çalışma boyunca şu sorulara cevap aranacaktır: Gramşiyen anlamda Pan-Arapçılık bir tarihi blok oluşturmuş mudur? Döneme hâkim olan Pan-Arap retorik ve politikalar incelendiğinde söylem ve eylem arasında bir boşluk ortaya çıkmakta mıdır; öyleyse bu neden kaynaklanmaktadır? 2011 yılından itibaren başlayan ve “Arap Baharı” olarak adlandırılan Arap dünyasındaki değişimin yeni bir Pan-Arap uyanış olduğu öne sürülebilir mi? Bu doğrultuda Fuad Ajami’nin 1978 yılında iddia etmiş olduğunun aksine, Arap dünyasındaki değişimlerden ve taleplerden yola çıkarak Pan-Arap ideolojinin hala etkin olduğu iddia edilebilir mi, bu durumda etkisi ne boyuttadır?

Bu çalışma yukarıda bahsi geçen argümanları şu şekillerde sınayacaktır. İlk olarak Pan-Arap ideolojiyi “tarihi bir blok” olarak tanımlayacaktır. Antonio Gramsci Hapishane Defterleri’nde tarihi bloğu “doğa ve ruh; karşıt ve ayrık; yapı ve üstyapı arasındaki uyum” olarak tanımlar.¹ Öte yandan Gramsci bu kavramı dâhili zıtlıklar taşımayan, homojen bir eko-politik ittifak² anlamında da kullanmaktadır. Bu temel bağlamında, tarihi bloğu yeni bir hegemonya kurmak isteyen bilinçli bir sosyal güç tarafından başlatılan bir süreç olarak tanımlamak mümkündür. Tarihi blok materyal güçler, kurumlar ve ideolojiler arasındaki tarihi uyumdur; daha geniş anlamda kurucu unsurlarına stratejik yön

¹Antonio Gramsci, *Selections from Prison Notebooks*, New York: International Publishers, 1972, s. 137

²Ibid., s. 168

ve tutarlılık sağlayan hegemonik fikirler etrafında siyasi olarak organize olmuş farklı sınıfların ittifakıdır. Tarihi blok sadece ekonomiden ve sivil toplumdaki destekle güçlenmez; aynı zamanda ikna edici fikirlere, argümanlara ve inisiyatiflere sahip olmalı ve siyasi ağ ve organizasyonlarını geliştirmeyi bilir.³

İkinci olarak, Ortadoğu’da görülen halk ayaklanmalarının yeni bir uyanış olup olmadığı tartışması Elisabeth Noelle-Neumann’ın suskunluk sarmalı teorisinden yola çıkılarak tartışılmaya çalışılacaktır. “Suskunluk Sarmalı” adlı kitabında öne sürmüş olduğu üzere, suskunluk sarmalı toplumdaki dışlanma korkusuyla gerçek düşüncesini dile getiremeyerek gitgide çoğalan kişilerin oluşturduğu bir durumdur. Bu sarmal ancak dışlanma korkusuyla ifade edilmeyen bir düşüncenin bir kişi tarafından dile getirildikten sonra, bir diğerkinin ona destek olması ve aynı düşüncedeki diğerklerinin de bu sürece dâhil olmasıyla kırılabilir. Suskunluk sarmalı bir baskı aygıtına da dönüşebilmektedir. Şöyle ki, bu sarmal sosyal karışıklığı önlemede ve sivil düzeni korumada bir manipülasyon ve zorlama aracı olarak insanların dışlanma korkusundan beslenmek suretiyle ortaya çıkabilmektedir.⁴

Bir Tarihi Blok Olarak Pan-Arapçılık

Pan-Arapçılık Ortadoğu’nun Arapça konuşan halklarının bölünmüş devletler olmasından ziyade tek bir ulus-devlet altında birleştirilmesi inancıdır. Pan-Arap ideoloji ilk başlarda İslami yeniden uyanış ile anılmış olmakla birlikte (Reşid Rıza’da olduğu gibi), 1940’lı yıllardan itibaren görülür biçimde seküler hale gelmiştir; ancak yine de belirtmekte fayda vardır ki Pan-Arap ideoloji din karşıtı bir hal almamıştır. Bu dönüşümde etkisi olanlar arasında Irak’tan Satı el-Hüsrî’yi, Abdülrahman Bazzaz’ı ve Constantine Zurayk’ı saymak mümkündür. Pan-Arapçılığın köklerinde bütünü haklarına vurgu yapan ve ulusun büyüklüğünü öne çıkaran söylemleri bulmak mümkündür.⁵ Bir Pan-Arap ideoloji çerçevesinde Arap dünyasını birleştirici unsur, bu ideolojinin popüler hale geldiği yıllarda Siyonizm olarak ortaya çıkmıştır. Siyonizm ve 1948 yılında Arap ordularının yenilgisiyle kurulmuş olan İsrail devleti Arap dünyasının kalbine saplanmış bir hançer olarak görülmeye başlanmıştır. Bu anlayış, tüm Arap dünyasını Filistin davası üzerinde İsrail’e karşı birleştirmiş, Pan-Arapçılık büyük rolünü Filistin’i geri kazanmak ya da “yeniden fethetmek” amacıyla oynamıştır.

³Stephen Gill, *Power and Resistance in the New World Order*, New York: Palgrave, Macmillan, 2002, ss.60-61

⁴Ayrıntılı bilgi için bkz. Elisabeth Noelle-Neumann, *La Spiral du Silence*, Paris:CNRS Editions, 1989

⁵Hillel Frisch, “Pan-Arabism and Its Competitors: Islamic Radicals and the Nation State”, *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, Vol.22, No.1, 2010, s.8

Pan-Arapçılık siyasi organizasyonunu ortak Arap dili ve kültürüne dayalı olan eşit üyeliğe; sosyal organizasyonunu da dini ya mezhebi bağlar göz önünde bulundurulmaksızın tüm Araplar arasında kurulacak eşitliğe dayandırmaktadır. Dolayısıyla bu ideolojiye göre ne din, ne mezhep ne de etnik milliyetçiliğin politizasyonu kayırılmaz.

Uluslar üstü bir ideal olarak Pan-Arapçılık, kimlik odağı olarak tek tek devletleri ele almayan ve bu devletlerin dış politika araçlarını ve amaçlarını şekillendirmeyi öngören bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. 1967 yılında Mısır'ın ve diğer Arap ülkelerinin İsrail'e yenilmesine kadar Pan-Arapçılık Arap dünyasının itici gücü olmuştur. Pan-Arapçılık köklerini 19. yüzyılda bulmakla birlikte, onu Arap dünyasının ideali haline getiren Mısır devlet Başkanı Cemal Abdül Nasır'dır; öyle ki onun desteklemiş olduğu Pan-Arap ideoloji daha sonra Nasirizm olarak anılmıştır. Nasır, Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi, ekonomik kalkınma programları ve karizmatik liderlik meziyetleri sayesinde sadece Mısır'ı değil, tüm Arap dünyasını etkisi altına almış ve daha iyi bir yaşam için beklentileri ve umutları attırmıştır.

Öte yandan, Pan-Arapçılık sömürgeciliğe bir reaksiyonu temsil etmekteydi. Ulus devlet sınırlarını aşan bir işbirliği sayesinde Arap dünyası kendi yerel kaynaklarını mobilize edebilecek; bu sayede ekonomik, politik ve stratejik alandaki Batı hâkimiyetine meydan okuyacaktı. Bu bağlamda, Pan-Arap ideolojinin bir partinin politika programı olması, kalkınma stratejileri ve planlamalara sahip olması, mevcut hegemonik durumu değiştirerek yerine kendi hegemonyasını kurma amacı gütmesi ve hali hazırdaki yönetimdekilerden farklı olarak elit ve şehirli sınıflardan ziyade alt orta tabakayı ve çevredeki kırsal kesimi kapsamaya yönünden Ortadoğu'da tarihi bir blok olarak ön plana çıktığını söylemek mümkündür.

Baas Partisi ve Pan-Arap İdeoloji

Osmanlı'nın çöküşü ile birlikte Araplar arasında milliyetçi düşüncelerin hız kazandığı dönemde Suriye'de pan-Arap eğilimli düşüncelerin arttığı gözlenmiştir. Pan-Arapçılığın en ünlü ve önemli temsilcisi 1947'de Şam'da kurulan Baas Partisi olmuştur. Amacı Arap Birliği'ni kurmak olan bu parti 1950'li yıllarda Suriye kamuoyunda başat hareket halini almıştır. Baas Partisi Suriye'de kurulmuş olup, çok açık bir Suriye bağlamı içerisinde oturuyor olmasına rağmen, başlangıcından itibaren kendini tüm Arap dünyasına Arap birliği mesajını iletecek olan Pan-Arap bir parti olarak görmüştür.⁶Eyal Zisser'e göre Suriye'de Pan-Arap ideolojiye bağlı olarak burayı Arap dünyasının bir parçası olarak görenler olmakla birlikte, kendisinin "Suriyecilik" olarak adlandırdığı ve Suriye'nin bir Arap kimliğinden bahsetmeksizin kurulduğu bir ideo-

⁶Eyal Zisser, "The Mediterranean Idea in Syria and Lebanon: between territorial nationalism and Pan-Arabism", *Mediterranean Historical Review*, Vol.18, No.1, 2003, s. 83

loji daha hâkimdir. Bu bağlamda Suriyecilik *vataniyye* ideolojisi (localpatriotism) olarak Pan-Arapçılık ise kültürel özdeşleşme olarak ortaya çıkmaktadır.⁷

Suriye’de 8 Mart 1963 Baas devrimi ile iktidar değişimi yaşanmış, o zamana kadar sosyal katmanda marjinal kalmış gruplar bu devrimde rol oynamıştır. Belli ailelerin, ordu mensuplarının ve şehirli siyasetçilerin elinden alınan iktidar kırsal kesimden ve çevreden belirli kesimlerin eline geçti. Bir sosyal ve siyasal gücün yerini yeni bir gücün aldığı ve mevcut hegemonyaya meydan okunduğu göz önünde bulundurulduğunda da Suriye özelinde Baas partisinin ve ideolojisinin bir tarihi blok oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu yeni bloktan da Hafız el-Esad yükselerek Suriye’nin son dönemlerine damgasına vuracak olan devlet adamı olarak tarihe geçecektir. Amacı Arap birliği, motto-su “Birlik, Özgürlük, Sosyalizm” olan Baas Partisi’nin de Suriyecilik’ten nasibini aldığı görülmektedir. Çalışmada tartışılan konulardan biri olan söylem ve eylem arasındaki farkın Suriye’deki yönetime sirayet ettiği Beşar Esad’ın ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır: Suriye devlet başkanı Suriye milliyetçisi kimliğini taşımaktadır ama Arap kimliğini de dışlamaksızın.⁸

18 Mart 2011 günü Cuma namazı akabinde Hama, Humus, Dara gibi çevre illerde başlayan protestolar Esad tarafından kanlı bir şekilde bastırılmaya çalışılmış ancak an itibarıyla tam bir ateşkes sağlanamamıştır. Bugünden bakıldığında ironik olan Suriye siyasi tarihinde geniş ve önemli bir yere sahip olan Baas partisinin gücünü şu an iktidarı protesto ederken öldürülen çevreden almış olmasıdır. Alt sınıfların ve çevrenin desteği ile iktidara gelen Baas partisi yıllar içerisinde oluşturduğu Suriye burjuvazisini ve bir azınlığı kayırır hale gelerek, alt sınıfların hem ekonomik hem de siyasi haklarını göz ardı ederek bu protestoların yolunu hazırlamıştır.

Söylem ve Eylem Olarak Pan-Arapçılık

1952 yılında Hür Subayların darbesi ile Nasır’ın Mısır devlet başkanı olması, 1958’de Abdül Kerim Kasım’ın Bağdat’ta monarşiyi devirmesi, 1956 Süveyş Savaşı sırasında uluslararası konjonktürün de müsaade etmesiyle Britanya ve Fransa’nın Ortadoğu’da hâkimiyeti yeniden sağlama planlarının suya düşmesi ve 1958 yılında Suriye ve Mısır’ın Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında tek bir devlet haline gelmesi Arap birliği rüyalarının somutlaşması yönündeki beklentilere cevap olarak görülmüştür.

Nasır’ın iktidara geldikten sonra zaten 1939 Arap İsyanından itibaren tüm Arap dünyasının davası haline gelmiş Filistin sorununa söylemlerinde yer vermesi, Filistinlilerin de bu anti-emperyalist ve bağlantısız ajandayla ortaya

⁷ Ibid., s. 78

⁸Eyal Zisser, “Who’s afraid of Syrian nationalism? National and state identity in Syria”, *Middle Eastern Studies*, Vol.42, No.2, 2006, s. 180

çıkan politikacıda Arap milliyetçiliğinin devrimci bir versiyonunu bulmaları Filistin'in bağımsızlığına giden yolun Arap birliğinden geçtiği yolundaki inançlarının pekişmesini sağlamıştır. Öyle ki, FKÖ'nün 1964 yılında kurulmasıyla sonuçlanan Birinci Filistin Kongresi'nde kabul edilen tüzüğe göre Filistin milliyet bağlarıyla bağlı olduğu diğer Arap toprakları ile birlikte Büyük Arap Ulusunu meydana getiren bir Arap toprağı" olarak tanımlanmıştır (Madde 1). Filistinliler Pan-Arapçılığı en çok desteklemiş olan gruptur. Raşid Halidi'ye göre bunun iki önemli sebebi vardır. Bunlardan ilki Filistinlilerin İsrail karşısında bir yurt kuramamış olmaları Filistinlilerin Arap dünyasının kendilerine bu konuda yardım edeceği inancına sığınmalarına neden olmasıdır. İkinci olarak ise, İsrail'in eylemleri neticesinde toprağını terk etmek zorunda kalan mültecilerin Arap devletlerinde kalacak yer için yalvaran bir topluluktan ziyade kardeş Araplar olarak görülerek saygı duyulacağı beklentisidir.⁹

Diğer yandan, 1961 yılında Mısır-Suriye birliğinin düşmesi, 1960'lı yıllar boyunca Yemen'de süre gelen iç çatışmalar ve bu çatışmalarda Nasır'ın taraf olması ve en nihayetinde 1967 yılında İsrail'e kaybedilen savaş sadece daha çok Arap toprağının kaybı değil aynı zamanda Pan-Arapçılık tarafından beslenen umutların da kaybı olmuştur. Bu savaş akabinde Filistinlilerin İsrail'e karşı mücadelede tek başına olduklarında ve bu sorunu kendi tekellerine alıp çözmek durumuna oldukları düşüncesinde ikna olmuş olmaları da Pan-Arapçılığın gerilemesine katkıda bulunmuştur.

Petrol sayesinde zenginleşen Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin elde ettikleri zenginlikleri diğer ülkelerle paylaşmaktaki isteksizliği de bu gerilemeyi besleyen etkenlerden biri olarak ön plana çıkmıştır. 1973 petrol krizi, Nasır'ın ölümü ile iktidara gelen Enver Sedat'ın Arap ülkelerinin muhalefetine rağmen İsrail ile barış imzalaması, aynı dönemde Lübnan'da başlayan iç savaş, 1980-1988 Irak-İran savaşı sırasında Pan-İslamcı bir devlet ile Pan-Arap bir dava güden diğer devletin savaşması, 1991 yılında Körfez Savaşı'nda dönemin Irak devlet başkanı Saddam Hüseyin'in beklentilerinin aksine Arap ülkelerinin Irak'a karşı ABD ile birleşmesi gibi olaylar bir Arap birliğinden ziyade Arap ihtilafından bahsetmeyi zorunlu hale getirmiştir.

Sonuç olarak şunu öne sürmek mümkündür ki, Nasır döneminde zirveye ulaşan Pan-Arapçılık parti programlarında bir takım politikalar bağlamında uygulanmaya çalışılmışsa da aslında gerçek anlamda retorikte daha güçlü olarak hissedilmiştir. Pan-Arapçılığın kültürel bir güç olarak etkili olmakla birlikte siyasi güç söz konusu olduğunda etkin olamadığı, Ortadoğu'daki bağımsız devletlerin bu alanda daha baskın kalmış olduğu gözlenmiştir. Aynı doğrultuda, John Esposito da Pan-Arapçılığın bir gerçeklikten ziyade bir ideali işaret ettiğini öne sürmektedir. Ona göre Pan-Arapçılık Arap liderler ile toplumların farklı

⁹Aktaran James G. Mellon, "Pan-Arabism, pan-Islamism and inter-staterelations in the Arab World", *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol.8, No.4, 2002, s.6

çıkarlarını aşamamış, sosyo-ekonomik açıdan vaat edilen eşitlikçi Arap düzeninin öncüsü olamamış ve kitlelerin kötü durumlarını düzeltememiştir. Kimlik, millî ideoloji, siyasi meşruiyet ve sosyo-ekonomik reform gibi eski meseleler olduğu gibi kalmıştır.¹⁰

Arap Baharı: Yeni Bir Pan-Arap Uyanış Mı?

2011 yılında Tunus'ta başlayıp, sonra Mısır, Libya, Yemen, Bahreyn ve son olarak da Suriye'ye sıçrayan halk ayaklanmaları Ortadoğu'da değişimin habercisi olarak müjdelenmiştir. Demokrasi ve daha insanca ve eşit yaşama hakkı taleplerinde temellenen ayaklanmalar, Tunus, Libya ve Mısır'da iktidar değişikliğine götürürken, Bahreyn, Yemen ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde reformlar yapılmasının yolunu açmıştır.

Yemen'deki ayaklanmalar sırasında protestocuların demokrasi, sosyalizm ve Suudi Arabistan ve Britanya'dan bağımsızlıkları sırasında Mısır'ın askeri yardımını hatırlamaları, Nasır posterleri taşımaları; Pan-Arap popülizmin Mısır askeri "başarısı" ile harmanlanarak yeniden canlandırılması çabalarına sahne olmuştur. Peki, nasıl oldu da bu ayaklanma trendi tüm Ortadoğu'ya yayılarak bir domino etkisi yarattı? Bu süreci suskunluk sarmalı teorisi ile açıklamak mümkün gözükmemektedir. Yukarıda da açıklanmış olduğu üzere, kişilerin toplumdaki dışlanma korkusuyla; susmak suretiyle kendi düşüncelerini söylemekten sakındıkları bir ortamda azınlıkta olan bir kesim tam aksi düşüncede olanlar çoğunlukta olduğu halde, çoğunlukta imiş gibi görünecektir. Ortadoğu söz konusu olduğunda, sosyal psikolojinin konformizm olarak adlandırdığı toplumdaki dışlanma korkusu, yerini iktidara muhalefet olmaktan kaynaklanacak bir cezalandırılma, hatta öldürülme korkusuyla yer değiştirmiştir. Örneklerine Suriye ve Mısır gibi ülkelerde rastlanılan herkesin devlet için istihbarat topladığı gerçeğinin hâkim olduğu toplumlarda iktidarı, politikalarını eleştirmek cezalandırılma korkusundan dolayı imkânsız hale gelmiş; büyük nüfus toplulukları on yıllar boyunca bu korku ile bastırılmışlardır.

Tunus'ta Muhammed Bouazizi'nin yaşadığı aşağılama ve şiddete yönelik tepkisini kendisini yakarak, dolayısıyla öldürerek göstermesi neticesinde nerdeyse tüm Ortadoğu'ya yayılmış olan suskunluk sarmalını kırması yıllar süren bu durumu değişmesine giden yolu açmıştır. Doğal kaynakların giderek tükenmesi, verimli toprağın ve su kaynaklarının giderek azalması, geri kalmış ve zayıf bir ekonomi, artan işsizlik, yaygın yolsuzluk, hiçe sayılan insan hakları, eşitsizlik, yabancı yatırımın ve pazar ekonomisinin yokluğu ve devletin vatandaşlara sağladığı hizmetler sisteminin çökmesi gibi birçok olgu aslında yıllardır bu olumsuzlukların yarattığı sıkıntılarla boğuşan büyük bir kalabalık kitlenin suskunluklarını bozmalarının ardında yatan en büyük etkenlerdir.

¹⁰John L. Esposito, *İslam Tehdidi Efsanesi*, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2002, ss. 140-141

Tüm değişim, demokrasi, adalet talepleri göz önünde tutulduğunda bugün Arap sokağındaki retoriğin 1950 ve 1960'lı yıllardaki Pan-Arapçı popülizmle aynı beklenti, inanç ve umudu beslediğini söylemek mümkün müdür? Katar merkezli Doha Enstitüsü'nün yürüttüğü "Arap Kamuoyu Ölçme Projesi – Arap Fikri İndeksi 2011"¹¹ adlı araştırmanın 12 Arap ülkesinde yaklaşık 16 bin katılımcıdan elde ettiği sonuçlarına göre, Arap dünyasının yüzde 70'i ayaklanmaları desteklemektedir ve buna siyasi çoğulculuk, sivil ve siyasi hakların korunması, sosyal adalet ve düzgün demokrasi talepleri eşlik etmektedir. Araştırmanın ilgi çeken sonuçlarından biri ise katılımcıların yüzde 73'ünün Ortadoğu Arap halklarının tek bir ulus olduğuna inanmaları ve bu ulusun halklarının sadece bazı karakteristikler bağlamında farklılaştığını öne sürmüş olmalarıdır. Bu düşünce katılımcıların yüzde 81'inin tehdit olarak gördükleri ülkeleri zikrederken bu tehditleri mensubu oldukları ülkelere değil "Arap topraklarına" yapıyor olarak yorumlanmasıyla desteklenirken; yüzde 84 gibi bir çoğunluğun da Filistin sorununun tüm Arapları birleştiren bir dava olduğunu öne sürmeleriyle pekişmiş gözükmektedir. Çarpıcı bir diğer sonuç ise katılımcıların yüzde 84'ünün İsrail'in tanınmasına olan muhalefette birleşmiş olmalarıdır.

Bu veriler Nasır dönemi Arap milliyetçiliğinin birleştirici unsurları ile yakın benzerlikler, hatta aynılıklar taşısada da, bir Arap uyanışından bahsedilmekle beraber, pan-Arap uyanıştan söz etmek için henüz erken olduğu sonucuna varılmaktadır. Zira belirsizliğin hâkim olduğu Ortadoğu'da Pan-Arapçı popülizm kendisini hissettiriyor olsa bile bunun retorik düzeyinde olduğunun altını çizmek gerekmektedir.

Sonuç

20. yüzyılda Ortadoğu'da Pan-Arapçılık ile birlikte Marksizm, İslamizm ve Liberalizm gibi birtakım ideolojiler taraftar bulduysa da hiçbir Pan-Arapçılık kadar etkili olmamıştır. Bölgede sömürgeci güçler tarafından oluşturulan yapay sınırları ve suni bölünmüşlükleri ortadan kaldırmak adına yola çıkan Pan-Arapçılık 1952 Mısır devrimini takip eden süreçte Nasır'ın söylemleriyle ete kemiğe bürünmüş, kitleler hem Nasır'da hem de bu ideolojide umut bulmuşlardır. Suriye ve Mısır'ın birleşmesi, Irak'ta monarşinin devrilip Baas partisinin iktidara geçmesi, Batı yanlısı Kamil Şamun rejiminin çökmesine neden olan Lübnan krizi Pan-Arapçılığın enerjisinin ortaya çıktığı olaylardır. Ne var ki, her biri birbirini takip ederek tamamlayan süreçler olarak görülen bu olaylar dizisi beklenen neticeyi vermemiş; 1648 Westfalya Anlaşması ile oturtulmuş olan uluslararası düzenden Ortadoğu bölgesi de nasibini almıştır.

¹¹ Raporla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz., *Arab Opinion Index: a complete summary of the findings*, www.english.dohainstitute.org

Kültürel dinamizm, sosyal adalet söylemi, modernlik, tam bağımsızlık, ekonomik büyüme ve yeni siyasi ve sosyal sınıf olgusundan yola çıkarak Pan-Arapçılığın Gramşiyen anlamda bir tarihi blok oluşturmuş olduğu görülmektedir. Stephen Humphreys'in de belirttiği gibi Baas hareketi en hevesli Pan-Arap hareket olarak sivrilmiştir. Seküler dünya görüşü, popülizm, Marksist sosyo-ekonomik program ve Fas'tan Irak'a uzanan tek bir Arap ulusu vizyonu ile Pan-Arapçılığın en büyük ideolojik destekçisi olmuştur.¹²

Bununla birlikte, Nasır döneminde bir tarihi blok oluşturmuş olan pan-Arapçılığın Ortadoğu'da devam eden halk ayaklanmalarının itici siyasi gücü olmadığı görülmektedir. Bazı yazarlar ve araştırmacılar kültürel bir Pan-Arapçılığın hala mevcut olduğunu öne sürmektedir. Özellikle el-Cezire aracılığıyla hala ortak bir dilden tüm sınırları aşarak Arap halklarının hepsine ulaşabilen bir yayının olması, Benedict Anderson'un Hayali Cemaatler kuramsallaştırmasını dayandırdığı kitle iletişim araçlarının gücü söz konusu edildiğinde bu argümanın desteksiz olmadığını belirtmek de mümkündür.

Günümüzde birçok araştırmacı Pan-Arapçılığın düşüşüyle birlikte hem bireysel hem de toplumsal düzeyde Pan-İslamizm'in başat ideoloji olarak ön plana çıktığını öne sürmektedir. Her ne kadar 1979 İran devrimi, 11 Eylül 2001 saldırıları, 2004 sonrasında Irak'ta artan sekteryan şiddet gibi örnek olayların bu iddiayı desteklediği izlenimi doğsa da, Pan-İslamizm'in tarihsel blok olarak Pan-Arapçılığın yerini aldığı yönünde bir çıkarımda bulunmak yanlış olacaktır, zira Pan-İslamizm bir takım parti oluşumlarında başat ideoloji olmakla birlikte, henüz iktidarı ele geçirip yeni bir hegemonik güç haline gelmemiştir.

Halk ayaklanmalarının sona erip, görelî bir istikrar ortamı oluşmaya başladığında şekillenecek olan bölgedeki yeni dinamikler yeni hegemonyanın belirlenmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- DOHA Institute, *Arab Opinion Index: a Complete Summary of the Findings*, www.english.dohainstitute.org
- ESPOSITO, John L., *İslam Tehdidi Efsanesi*, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2002
- FRISCH, Hillel , "Pan-Arabism and Its Competitors: Islamic Radicals and the Nation-State", *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, Vol.22, No.1, 2010
- GILL, Stephen, *Power and Resistance in the New World Order*, New York: Palgrave, Macmillan, 2002
- GRAMSCI Antonio, *Selections from Prison Notebooks*, New York: International Publishers, 1972
- HUMPHREYS, Stephen R., *Between Memory and Desire : the Middle East in a Troubled Age*, California: University of California Press, 1999

¹²R. Stephen Humphreys, *Between Memory and Desire : the Middle East in a Troubled Age*, California: University of California Press, 1999, ss.72-73

MELLON James G., "Pan-Arabism, pan-Islamism and inter-staterelations in the Arab World", *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol.8, No.4, 2002

NOELLE-NEUMANN, Elisabeth, *La Spirale du Silence*, Paris: CNRS Editions, 1989

ZISSER, Eyal, "The Mediterranean Idea in Syria and Lebanon: between territorial nationalism and Pan-Arabism", *Mediterranean Historical Review*, Vol.18, No.1, 2003, s. 83

ZISSER, Eyal, "Who's afraid of Syrian nationalism? National and state identity in Syria", *Middle Eastern Studies*, Vol.42, No.2, 2006, s. 180